UDK: 336.71

TIJORAT BANKLARINING VOSITACHILIK OPERATSIYALARI VA ULARNING BUGUNGI KUNDAGI IQTISODIY AHAMIYATI

Tadjiboyeva Oydinxon

Margilon shahri 3-sonli texnikum o'qituvchisi

ABSTRAKT

Ushbu maqolada tijorat banklarining vositachilik operatsiyalari — komission, trast, lizing, faktoring va boshqa xizmat ko‘rsatish turlari — zamonaviy bozor iqtisodiyotidagi o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tijorat banklarining an‘anaviy kredit-depozit faoliyatidan tashqari vositachilik xizmatlari yordamida iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasi, O‘zbekiston misolida rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari bank sektori modernizatsiyasi va moliyaviy inklyuzivlikni ta‘minlash yo‘lida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: *tijorat banki, vositachilik operatsiyalari, komission xizmatlar, trast operatsiyalari, lizing, faktoring, moliyaviy inklyuzivlik, bank sektori, O‘zbekiston iqtisodiyoti.*

1. KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida tijorat banklari faqat kredit va depozit operatsiyalari bilan cheklanmay, xo‘jalik sub‘ektlari o‘rtasida keng qamrovli moliyaviy vositachilik xizmatlarini ham amalga oshiradi. Globallashuv jarayoni, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iqtisodiy munosabatlarning

murakkablashuvi banklarning vositachilik faoliyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi so‘nggi yillarda tub islohot va modernizatsiya jarayonini boshdan kechirayotgan bo‘lib, tijorat banklarining vositachilik operatsiyalari iqtisodiy o‘sish, xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda moliyaviy bozorni rivojlantirishda alohida o‘rin tutmoqda. Shu sababli ushbu mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

2. TIJORAT BANKLARINING VOSITACHILIK OPERATSIYALARI TASNIFI

Tijorat banklarining vositachilik (komission-vositachilik) operatsiyalari mijozlar topshirig‘i asosida ularning mablag‘lari hisobidan amalga oshirilib, bank uchun komission haq shaklida daromad keltiradi. Bu operatsiyalar bank balansida aks etmaydi yoki aktiv-passiv sifatida emas, balki balansdan tashqari moddalar ko‘rinishida hisobga olinadi.

Vositachilik operatsiyalarining asosiy turlari quyidagilardan iborat:

Komission operatsiyalari — mijozlar nomidan va ularning hisobidan to‘lov, inkasso, akkreditiv, kafillik va boshqa moliyaviy operatsiyalarni bajarish. Bank bu yerda vakil sifatida harakat qiladi va komission haq oladi.

Trast (ishonch) operatsiyalari — mijozlarning mol-mulki, qimmatli qog‘ozlari yoki pul mablag‘larini ishonch asosida boshqarish. Korporativ va jismoniy shaxslar uchun portfel boshqaruvi, vasiylik, meros mulkini boshqarish kabi xizmatlar kiradi.

Lizing operatsiyalari — bank yoki uning sho‘basi orqali mashina, uskunalar va ko‘chmas mulkni uzoq muddatli ijara shartlari asosida mijozlarga taqdim etish. Lizing kredit alternativasi sifatida kichik va o‘rta biznes uchun alohida ahamiyat

kasb etadi.

Faktoring operatsiyalari — bank korxonaning debitor qarzlarini muddatidan oldin sotib olib, ularni undirish huquqini o‘z zimmasiga oladi. Bu xizmat korxonalarning aylanma mablag‘larini tezkor to‘ldirish imkonini beradi.

Inkasso operatsiyalari — mijozlar nomidan hisob-fakturalar, veksellar va boshqa moliyaviy hujjatlar bo‘yicha to‘lovlarni undirish xizmati.

Valyuta konversiyasi va brokerage xizmatlari — mijozlar uchun valyuta almashtirish, qimmatli qog‘ozlar bozorida broker sifatida savdo operatsiyalarini amalga oshirish.

Maslahat va axborot xizmatlari — moliyaviy rejalashtirish, investitsiya maslahat, kredit reytingini baholash va boshqa intellektual xizmatlar.

3. VOSITACHILIK OPERATSIYALARINING IQTISODIY AHAMIYATI

Tijorat banklarining vositachilik operatsiyalari iqtisodiyotga ko‘p qirrali ta‘sir ko‘rsatadi. Birinchidan, ushbu operatsiyalar moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishiga, xo‘jalik sub‘ektlari o‘rtasida mablag‘lar harakatini tezlashtirish va arzonlashtirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, vositachilik operatsiyalari orqali banklar o‘z daromad manba‘larini diversifikatsiya qiladi. An‘anaviy kredit-depozit faoliyati foiz stavkasi riskiga nisbatan sezgir bo‘lgan sharoitda komission daromadlar barqaror moliyaviy natijani ta‘minlaydi. Dunyo miqyosida yirik tijorat banklarida komission daromadlar jami daromadning 30-50 foizini tashkil etishi bu sohaning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, lizing va faktoring kabi operatsiyalar kichik va o‘rta tadbirkorlik (KOT) subyektlarining moliyaga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Garov talab

qilmaydigan yoki minimal garovli bu xizmatlar an‘anaviy kredit olish imkoniyati cheklangan korxonalarga qo‘l keladi va iqtisodiy faollikni ragbatlantiradi.

To‘rtinchidan, vositachilik operatsiyalari, xususan trast va maslahat xizmatlari, kapital bozorlarini rivojlantirishga, qimmatli qog‘ozlar muomalasini faollashtirishga yordam beradi. Bu esa investitsiya muhitini yaxshilaydi va milliy iqtisodiyotga xorijiy kapitalning jalb qilinishiga sharoit yaratadi.

4. O‘ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI AMALIYOTI

O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida vositachilik operatsiyalari yildan yilga jadal rivojlanmoqda. O‘zbekiston Markaziy banki statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, tijorat banklarining komission daromadlari 2020-2024 yillar davomida sezilarli o‘sish sur‘atini ko‘rsatdi. Jumladan, Ipoteka banki, Uzpromstroybank, Kapitalbank va bir qator xususiy banklar lizing va faktoring xizmatlarini faol rivojlantirmoqda.

2021 yilda O‘zbekistonda “Faktoring to‘g‘risida” Qonun qabul qilinishi, 2022 yilda esa lizing faoliyatini tartibga soluvchi normativ hujjatlarning yangilanishi vositachilik operatsiyalari rivojlanishi uchun mustahkam huquqiy asos yaratdi. Raqamli bank xizmatlari platformalarining kengayishi esa masofaviy komission xizmatlar hajmini misli ko‘rilmagan darajaga olib chiqmoqda.

Biroq respublikamizda hali trast xizmatlari va investitsion brokerage amaliyoti rivojlanishining boshlang‘ich bosqichida bo‘lib, bu sohalarda yuridik va me‘yoriy bazani mustahkamlash, mutaxassis kadrlar tayyorlash hamda aholi moliyaviy savodxonligini oshirish talab etiladi.

5. ZAMONAVIY TENDENSIYALAR VA RAQAMLASHTIRISH

Raqamli texnologiyalar vositachilik operatsiyalarining mohiyati va tuzilishini tubdan o‘zgartirmoqda. Blokcheyn texnologiyasi asosida smart-kontraktlar inkasso

va akkreditiv operatsiyalarini avtomatlashtirib, xarajatlarni keskin kamaytirmoqda. Open banking (ochiq banking) platformalari bank va fintech kompaniyalar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirmoqda.

O‘zbekistonda internet-banking va mobil banking xizmatlarining keng tarqalishi, HUMO va UzCard milliy to‘lov tizimlarining rivojlanishi vositachilik operatsiyalarining geografik doirasini kengaytirdi. Bugungi kunda qishloq joylarda yashovchi fuqarolar ham masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda, bu esa moliyaviy inklyuzivlikni ta‘minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

6. XULOSA VA TAVSIYALAR

Tijorat banklarining vositachilik operatsiyalari zamonaviy iqtisodiyotda strategik ahamiyat kasb etib, moliyaviy tizim barqarorligini ta‘minlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va moliyaviy xizmatlarni demokratlashtirish yo‘lida hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. O‘zbekiston bank sektori uchun quyidagi yo‘nalishlarda faoliyatni kuchaytirish maqsadga muvofiq:

— trast va brokerage xizmatlari uchun zamonaviy huquqiy-me‘yoriy bazani yanada mustahkamlash;

— lizing va faktoring xizmatlarini KOT subyektlari uchun keng targ‘ib qilish va soddalashtirish;

— bank xodimlari va mijozlar uchun moliyaviy savodxonlik dasturlarini kengaytirish;

— raqamli texnologiyalar asosida vositachilik operatsiyalarini avtomatlashtirish va xarajatlarni kamaytirish;

— xalqaro tajriba va standartlarni milliy bank amaliyotiga tatbiq etish.

Ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish O‘zbekiston bank tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrirda). — Toshkent, 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasi “Lizing to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2002 (o‘zgartirishlar bilan).

3. O‘zbekiston Markaziy banki. Bank tizimi statistik ko‘rsatkichlari. — www.cbu.uz, 2024.

4. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. — Pearson, 2022.

5. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. — McGraw-Hill, 2021.

6. Hamidov O.A. O‘zbekistonda bank xizmatlari bozorini rivojlantirish. — Toshkent: TDIU, 2023.

7. Yusupova M.B. Tijorat banklari vositachilik operatsiyalarining samaradorligini oshirish. — Samarqand: SamIES, 2022.